

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ФРАНЦУЗ ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 351:382

***Політико-правові проблеми становлення і розвитку
судової влади в незалежній Україні***

**Спеціальність: 12.00.13 – правові проблеми політичних
інститутів та процесів**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Одеса - 2001

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії, теорії держави і права та адміністративного права правничого факультету Національного університету "Острозька Академія".

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, член-кор. АПрН України Скрипнюк Олександр Васильович, професор кафедри порівняльного правознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор Пахомов Іван Микитович, Одеський державний економічний університет, завідувач кафедри права;

кандидат юридичних наук Чернушенко Антон Васильович, заступник голови Одеського обласного суду

Провідна установа: Львівський національний університет імені І.Франка, кафедра теорії та історії держави і права

Захист відбудеться "24" квітня 2001 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 41.086.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "23" 03. 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процеси державотворення, становлення демократичної системи державної влади, які розпочалися на початку 90-х років, є надзвичайно складними та багатоаспектними явищами. Тому цілком природно, що вони супроводжуються не лише змінами в сфері економічного, соціального, політичного та культурного рівня життя. Трансформація влади передбачає також і проведення відповідних реформ в правовій та політико-економічного, соціального, політичного та культурного життя країни. правовій галузі, приведення основоположних норм, які регулюють найважливіші суспільні відносини, у відповідність до тих змін, що відбуваються в суспільстві.

У зв'язку з цим першочергового значення набула проблема розбудови нової системи державної влади, яка б ґрунтувалась на засадах демократизму, гуманності та справедливості. Труднощі, які постали перед Україною на цьому шляху, значним чином зумовлені тим, що за радянської доби свого існування розвиток державної влади проходив украй нерівномірно. Серед усіх органів державної влади чи не найменша увага приділялась саме судовій владі. Більше того, часто їх взагалі розглядали як карально-карний механізм, чи додаток до інших гілок влади, чи декоративне утворення, яке покликане було свідчити про демократизм тоталітарної держави.

В зв'язку з цим, в руслі реалізації загальної державно-правової реформи, яка передбачає проведення докорінних змін в усіх гілках влади, чи не найбільш актуальним виявилось втілення та науково-теоретичне забезпечення саме судово-правової реформи, яка б дозволила сформуванню незалежну і міцну гілку державної влади. Набуття Україною незалежності, прийняття у червні 1996 року Конституції України, офіційне проголошення курсу на розбудову демократичної та правової держави обумовили значні зміни в структурі державної влади в Україні. Разом з тим конституційне визнання положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямування державної діяльності (стаття 3), обумовило потребу у проведенні судово-правової реформи, її нормативно-правового та наукового забезпечення. Але в ході реалізації самого процесу судово-правової реформи перед державною владою постала ціла низка питань, пов'язаних із розширенням сфери компетенції судової влади, що, в свою чергу, спричинило значне підвищення державної, суспільної і наукової уваги до проблеми виконання конституційних приписів про роль і місце судової влади в механізмі розподілу влади та викликало необхідність їх змістовного теоретичного аналізу паралельно з прийняттям відповідних дій на законодавчому і організаційному рівнях.

Про необхідність існування ефективної судової влади, яка повинна виконувати цілий ряд специфічних функцій і поза яких втрачають сенс такі поняття, як

демократична та правова держава, а також про необхідність її ретельного наукового вивчення свідчать світові тенденції і, зокрема, європейські інтеграційні процеси, пов'язані з будівництвом єдиного правового простору, встановлення загальних стандартів прав і свобод людини і громадянина. Водночас слід зазначити, що проблеми судової влади досить рідко ставали предметом серйозної наукової уваги в межах вітчизняної політико-правової науки. Принаймні порівняно з кількістю спеціальних фахових розробок проблем законодавчої і особливо виконавчої влади, спостерігається відчутний брак досліджень судової влади. У зв'язку з цим на сучасному етапі державотворчих процесів виникла об'єктивна необхідність дослідження становлення і розвитку судової влади, конституційно-правових основ її здійснення, а також всебічного аналізу специфіки діяльності судової системи та основних проблем у сфері судової влади.

Проте, актуальність звернення до проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні обумовлюється ще й тим, що, закріпивши принцип розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову стаття 6, Конституція України тим самим визнала судову владу рівною щодо інших гілок державної влади і водночас самостійною в процесі їх взаємодії. Не менш важливим видається і положення статті 55, в якій зазначається, що права і свободи громадянина захищаються судом. Практична реалізація цих конституційних норм вимагає наявності такої судової влади, яка б була здатна виконувати зазначені функції. Але аналіз сучасного стану запровадження судово-правової реформи свідчить про те, що процеси розвитку судової влади в Україні натрапляють на цілий ряд суттєвих перешкод, серед яких можна відзначити недостатній рівень уваги з боку державної влади до проблем судової влади, надто повільний темп запровадження судово-правової реформи, відверте блокування певними політичними колами прийняття вкрай необхідних для ефективного функціонування судової влади законів, спроби обмежити незалежність судової влади і залучити її до політичного протистояння, намагання чинити тиск на процес прийняття судових рішень тощо.

З огляду на те, що вирішення цих проблем має не лише науково-теоретичну значущість, але й відіграє вагомий роль у житті кожного окремого громадянина, оскільки йдеться про ступінь його захищеності від можливих проявів державного свавілля та про рівень забезпечення його прав, необхідність політико-правового дослідження судової влади, її становлення і розвитку видається незаперечно актуальною справою.

Виходячи з наведених вище міркувань щодо актуальності обраної для дисертаційного дослідження теми, ретельний аналіз судової влади, вивчення її сутності, форм реалізації, основних принципів і, безумовно, процесів її розвитку в незалежній Україні – важлива запорука успішного руху Української держави в напрямку втілення конституційної мети розбудови правової держави, її інтеграції у цивілізований демократичний політико-правовий простір.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сукупність політико-правових відносин, які виникають у процесі взаємодії різних гілок державної влади з судовою владою, а також загальні властивості становлення і розвитку судової влади в Україні як самостійної і незалежної гілки державної влади, що покликана виконувати специфічні і властиві лише їй функції в демократичній системі розподілу влад.

Предметом розгляду в дисертаційній роботі виступає вивчення та аналіз сутнісних ознак судової влади, принципів її діяльності, теоретичних та практичних засад її взаємодії з іншими гілками державної влади, а також умов забезпечення її ефективного функціонування в процесі здійснення правосуддя, захисту прав людини і громадянина, судового контролю, врівноваження всієї системи державної влади.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Заявлена тема дисертаційної роботи політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні ставала предметом аналізу та оцінок лише у незначній кількості праць в галузі правової науки. По суті, в контексті загальної науково-теоретичної програми дослідження проблем державної влади серед аналізу всіх гілок влади судовій гілці влади було приділено найменшу увагу. Але, оскільки однією з цілей, що ставились дисертантом було визначення місця і ролі судової влади в системі "стримувань і противаг", то цілком логічним виглядало звернення до загальних питань функціонування системи державної влади, які досліджувались у працях таких визнаних вітчизняних фахівців у галузі правової та політичної науки, як В.Тасій, Ю.Шемшученко, В.Медведчук, Ю.Грошевий, В.Авер'янов, С.Ківалов, О.Андрійко, В.Копейчиков, О.Остапенко, В.Скрипнюк, В.Сіренко, І.Пахомов, Ю.Битяк, В.Шаповал, В.Шишкін та ін.

Серед російських учених, які приділяли увагу теоретико-методологічній розробці різних аспектів проблеми судової влади, слід згадати таких авторів, як С.Авак'ян, В.Борисов, В.Карташкін, І.Ледях, В.Савицький, Н.Колотова, Т.Морщакова, А.Барнашов, В.Жуйков, Д.Бахрах, Б.Галкін, Г.Черемних, Ю.Дмитрієв, П.Баренбойм, І.Лукашук, Н.Зінченко, Ю.Стецовський, А.Кононов, Т.Абова, Н.Чепурнова та інші. В сучасній західній зарубіжній правовій і політичній науці проблематика реалізації судової влади в системі розподілу влад розглядається у працях П.Даффі, Р.Гордона, Г.Брука, С.Айзекса, Д.Гарріса, С.Лейгон.

Проте, як свідчать результати ознайомлення з напрацьованим в Україні масивом наукового матеріалу в дослідженнях проблем функціонування системи державної влади, і зокрема її складових частин, здебільшого увага акцентувалася на специфіці діяльності виконавчої (В.Титарчук, В.Погорілко, Н.Нижник, В.Головатенко, В.Шамрай, О.Крупчан, С.Дубенко, Л.Кривенко, М.Стрельбицький, Н.Плахотнюк, О.Мельник) чи законодавчої (В.Опришко, Ю.Тодика, Г.Журавльова, Г.Федоренко, Ф.Веніславський) влади. І навіть незважаючи на появу в останні роки цілого ряду змістовних розробок у сфері вивчення питань нормативно-правового забезпечення функціонування судової влади (В.Бойко, В.Стефанюк, П.Мартиненко, В.Маляренко, Д.Цвігун, А.Гель, О.Немировська, Г.Омельяненко, А.Чернушенко,

О.Кононенко, І.Тимченко, А.Огородник), процесів запровадження конституційної та адміністративної юстиції (І.Голосніченко, М.Савчин, Є.Герасименко, О.Угриновська, Н.Наливайко), реалізації програми судово-правової реформи, слід визнати, що проблема судової влади, її розвитку, місця і ролі в системі державної влади ще й досі не отримала свого комплексного і системного висвітлення.

Отже, враховуючи вищесказане, є підстави аргументовано обстоювати тезу про необхідність ретельного політико-правового дослідження проблем становлення і розвитку судової влади в Україні, яке формується під впливом двох груп факторів: теоретико-методологічних та практичних. До перших з них належить наявність значних прогалин у розробці цілісної концепції діяльності та організаційної структури судової влади в Україні, а до других – процес здійснення в нашій країні як загальнодержавного реформування, так і безпосередня реалізація судово-правової реформи. Саме ці причини мали найбільш важливий вплив на вибір теми дисертації, постановку мети дослідження, наукову новизну та теоретико-практичне значення роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науковий аналіз проблем становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні із наданням висновків та пропозицій щодо подальшого зміцнення позицій судової влади в структурі розподілу державної влади і вдосконалення чинного вітчизняного законодавства в галузі діяльності судової влади. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких конкретних проблем, як: а) визначення місця і ролі судової влади в системі розподілу влад; б) вивчення змісту конституційних основ та практичних форм реалізації судової влади в Україні у процесі її розвитку та проведення судово-правової реформи; в) дослідження організаційно-правових форм реалізації судової влади, визначення та характеристика найбільш важливих з них (правосуддя, судовий контроль, захист прав людини і громадянина), аналіз їх функціонального значення; г) висвітлення сучасних політико-правових проблем судової реформи.

Відповідно до сформульованої вище мети дослідження автором дисертації були визначені наступні конкретні завдання:

- окреслити основні підходи в сучасній політико-правовій науці щодо аналізу поняття судової влади, визначення її змісту та сутності, обґрунтування місця і ролі судової влади в системі розподілу влад;

- з'ясувати політико-правові передумови та правові засади становлення і розвитку судової влади в процесі сучасного українського державотворення, розбудови основних інститутів правової демократичної держави;

- проаналізувати конституційні норми, які закріплюють основи судової влади, і на підставі цього зробити відповідні висновки та пропозиції;

- дослідити сучасний стан розвитку судової влади в Україні з погляду її реальних і потенційних можливостей щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, проаналізувати основні форми судового захисту прав людини і

громадянина, аргументувати доцільність визначення судової влади як основного гаранту захисту прав людини;

- визначити основні проблеми становлення і розвитку судової влади в Україні та окреслити шляхи їх вирішення.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять сучасні науково-теоретичні політико-правові концепції держави і права, які визначають зміст, сутність та характер здійснення державної влади в процесі її структурного розподілу і безпосередньої діяльності судової влади щодо захисту охоронюваних і гарантованих законом прав і свобод людини і громадянина, здійснення процесу правосуддя. В ході проведення дисертаційної роботи автором було використано і задіяно історичний, критичний, порівняльно-правовий, формально-логічний та інші загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження. Специфіка та характер дисертаційної теми обумовили також необхідність звернення до методів індуктивного та дедуктивного аналізу, синтезу, порівняння, аналогії, які виступили в процесі написання дисертації не тільки одним з найважливіших інструментів відбору фактичного матеріалу, а й основною умовою успішності досягнення дисертаційної мети.

У процесі розробки різних аспектів теми автором було враховано результати досліджень, які містяться в спеціальній політико-правовій літературі, тобто в працях з теорії держави і права, політичних інститутів та процесів, державного та адміністративного права, судоустрою, конституційного права, цивільного, кримінального та арбітражного процесу в тій мірі, в якій вони відносяться до проблем здійснення судової влади та політико-правового забезпечення її функціонування.

Нормативною основою дослідження стали Конституція України, закони України, постанови Пленуму Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України, документи міжнародного характеру, інші нормативно-правові акти. *Емпіричну основу роботи* складають наукові монографії, публікації в періодичних наукових виданнях, матеріали міжнародних та всеукраїнських конференцій, симпозіумів, семінарів з питань становлення і розвитку судової системи, державно-правової та судової реформи, довідкова література, статистичні та соціологічні матеріали.

Наукова новизна дисертації. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у вітчизняній політико-правовій науці в межах єдиного комплексного та цілісного дослідження здійснена спроба системного теоретико-правового аналізу проблем становлення і розвитку судової влади в Україні, що дало змогу здобувачу представити і обґрунтувати основні положення, які відображають наукову новизну дослідження і особистий внесок здобувача в опрацювання теми.

Наукова новизна дисертації деталізується в теоретичних положеннях, які виносяться на захист:

- визначено, що судова влада є самостійною публічно-правовою гілкою державної влади, яка утворюється системою спеціальних державних органів (судів), що мають визначені законом владні повноваження спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, арбітражу в питаннях права, вирішення правових спорів та покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма тими, кого вони стосуються;

- доведено, що в контексті загальної системи стримувань і противаг судова влада характеризується не лише своєю здатністю виконувати функцію правосуддя і тим самим захищати права людини і громадянина, але й можливістю здійснювати активний вплив на рішення і дії законодавчої та виконавчої влад, "врівноважувати" їх; саме ці повноваження судової влади, які делегуються незалежним, професійним судам, перетворюють її в дійсно міцну і стабілізуючу силу, здатну захистити права громадян та утримати суспільство від чисельних соціальних катаклізмів, виступити фактором подолання соціальної нестабільності;

- обґрунтовано, що конституційне право та судовий захист загрожує перетворитися на порожню декларацію, якщо воно не буде матеріалізоване в конкретних механізмах судочинства, функціонування яких при дотриманні принципів змагальності і диспозитивності можливе лише тоді, коли перед судом постають рівноправні суб'єкти, а застосований судом закон є обов'язковим і для громадян і для влади в особі будь-яких її органів;

- визначено, що конституційно-правова незалежність судової влади пов'язана з рядом наслідків, що визначають як специфіку судової функції, так і особливий характер правового статусу суддів. Найважливішими серед них є наступні: а) оскільки функції судової влади є конституційно відокремленими від функцій виконавчої та законодавчої влади, то жодні посадові особи не вправі втручатися в роботу судів чи застосовувати будь-які дисциплінарні санкції стосовно суддів; б) ні законодавчі, ні урядові органи влади не мають права контролювати процес винесення судових рішень, шляхом направлення до суду певних вказівок, вимог чи побажань, тим більше, вони не вправі перебирати на себе функції вирішення спорів, які віднесено законом до компетенції судової влади; в) жодна з гілок влади не може застосовувати санкції щодо суддів через прийняті ними судові рішення;

- зазначено, що в процесі захисту прав і свобод людини і громадянина діяльність судової влади може бути охарактеризована відповідно до кількох критеріїв. З системно-організаційного погляду судова влада діє через три основні підсистеми: а) Конституційний Суд України; б) арбітражні суди; в) загальні суди. Відповідно до самого процесу здійснення судочинства виділяють такі основні категорії справ щодо порушення прав людини і громадянина. як цивільні, кримінальні та адміністративні. І, нарешті, відповідно до ознак захищуваного судовою владою права виділяють захист судовою владою громадянських, політичних, трудових, культурних, економічних, екологічних прав громадян.

- дослідження процесів становлення і розвитку судової влади в Україні дозволило стверджувати, що на сьогоднішній день існують всі підстави, аби розглядати її як самостійну гілку державної влади, а не просто сукупність судових органів, та спеціальну форму державної діяльності, яка виступає окремим об'єктом конституційного регулювання;

- встановлено, що на основі реалізації судово-правової реформи та прийняття необхідних для нормального і ефективного функціонування судової влади законів, має відбутися як підвищення ролі судової влади в загальній системі розподілу влад, так і створення умов для її незалежності та підпорядкування лише закону.

Формулювання наведених положень є особистим внеском здобувача у дослідження дисертаційної теми, оскільки під час роботи над дисертацією автором було окреслено нові аспекти розвитку та функціонування судової влади в Україні, що дає змогу кваліфікувати дисертаційні висновки та пропозиції як авторський внесок у політико-правову науку, правові дослідження політичних систем та процесів.

Зв'язок дисертаційної праці з науковими планами, програмами і темами. Основний напрям дисертаційної роботи органічно входить до сформульованих для вітчизняної юридичної науки і затверджених загальними зборами Академії правових наук України Основних напрямів наукових досліджень в галузі держави і права, а також підготовлений Інститутом законодавства Верховної Ради України Концепції розвитку законодавства на 1997-2005 роки.

Разом з тим науково-теоретичне дослідження становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні тісно пов'язане з такими важливими проблемами політико-правової науки, теорії держави і права, політичної теорії, науки конституційного права, як функціонування механізмів державної влади, забезпечення демократичної системи збалансування влад, захист прав і свобод людини і громадянина. Тому аналіз специфіки діяльності судової влади, визначення її ролі і місця в структурі державної влади, висвітлення питань здійснення правосуддя, конституційного контролю, захисту прав людини складають органічну частину вивчення таких дисциплін, як теорія держави і права, конституційне право, судоустрій України, права людини, правоохоронні органи, теорія політичних систем.

Однак акцентування особливої уваги на правових аспектах проблем судової влади не позбавляє дисертацію зв'язку з загальнотеоретичними питаннями політико-правової науки, теорії демократії, теорії розподілу влад. Разом з тим, на основі опрацьованого нормативно-правового матеріалу в дисертаційній роботі автором розробляється коло питань, які виступають складовою частиною курсів політичних інститутів і процесів, теорії держави і права і які узгоджуються з навчально-методичними програмами викладення цих предметів у вищій школі України. Слід також зазначити і те, що розглянуті в третьому розділі дисертації питання специфіки захисту прав людини і громадянина, здійснювані судовою владою в порядку цивільного і кримінального судочинства входять, до навчальних планів таких

дисциплін, що викладаються на юридичних факультетах, зокрема: цивільного, процесуального та кримінально-процесуального права.

Теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи. Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній подане комплексне дослідження проблеми створення системи міцної та дієвої судової влади в Україні в контексті її взаємозв'язку і взаємодії з іншими гілками державної влади, а також виконання нею власних, притаманних лише їй функцій правосуддя. В результаті здійсненого аналізу представлено концепцію становлення і розвитку судової влади в Україні, окреслено основні теоретико-методологічні підходи у визначенні поняття судової влади, її сутності та специфіки, представлено конституційно-правові засади її функціонування, її сучасний стан та подальші політико-правові перспективи розвитку, сформульовано основні проблеми розбудови незалежної судової влади та можливі форми і методи їх ефективного розв'язання.

Практичне значення роботи визначається тим, що опрацьовані в дисертації положення і зроблені узагальнення можуть бути використані при проведенні подальших законопроектних робіт в напрямку реалізації програми реформування законодавства та забезпечення процесу здійснення судово-правової реформи у якості теоретичного матеріалу для вдосконалення норм, що регулюють діяльність судової гілки влади. Одночасно з цим матеріали дисертаційного дослідження можуть стати у нагоді в процесі правового виховання населення, підняття рівня правової культури та формування правосвідомості громадян України. Також матеріали і положення, які містяться в дисертації, можуть використовуватись у навчальному процесі в юридичних закладах для вдосконалення вже існуючих та розробки нових програм і планів навчання, при підготовці підручників, навчальних і методичних посібників, при читанні лекцій, спецкурсів, проведенні семінарських занять, колоквіумів, науково-практичних обговорень.

Особистий внесок автора в одержанні наукових результатів, викладених у дисертації, полягає у концептуальній розробці специфіки предмета наукового дослідження, що зумовило саму логіку науково-теоретичного пошуку та можливість одержання нових результатів в аналізі місця і ролі судової влади в політико-правовій концепції розподілу влад. Ці результати дозволили сформулювати основні положення щодо характеру становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні, висвітлити основні проблеми, що виникають в процесі її функціонування, уточнити ті моменти, які існували в теорії розподілу влад у зв'язку з функціонуванням судової гілки влади, зробити висновки і узагальнення щодо напрямків, перспектив та основних завдань розвитку судової влади в Україні.

Апробація дослідження. Матеріали, основоположні теоретико-методологічні положення, проміжні та кінцеві результати дисертаційного дослідження були висвітлені автором в чотирьох публікаціях, які були оприлюднені у фахових виданнях затверджених ВАК України. Загальна концепція та основні положення дисертації апробовані у виступах та повідомленнях на наукових конференціях

“Проблеми державотворення і законотворення” (Львів, 1998), “50-річчя Загальної декларації прав людини” (Київ, 1998), “Європа на порозі нового тисячоліття” (Київ, 1999). Окремі матеріали дисертації було заслухано під час проведення методологічних семінарів, теоретичних обговорень, використано в процесі професійної діяльності автора.

Структура роботи. Мета і завдання, що були поставлені дисертантом в процесі науково-теоретичної розробки обраної теми обумовили послідовність викладення матеріалу та логічну структуру дослідження, яке складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

Повний обсяг дисертації становить 178 сторінок. Список використаної літератури загальною кількістю 317 позицій займає 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність, доцільність, і ступінь наукового дослідження обраної дисертантом теми, визначається об'єкт, предмет та методологічні основи дисертаційної праці, формулюється мета і завдання роботи. Разом з тим, у вступі містяться положення щодо рівня наукового опрацювання теми, її зв'язку з науковими програмами, планами і темами, висвітлюються елементи наукової новизни дисертації, її практичне і теоретичне значення, окреслюється структура і послідовність дослідження.

У першому розділі дисертації “Місце і значення судової влади в системі розподілу влад” зазначається, що сучасне розуміння державної влади, так само як і її аналіз та вивчення, передбачає звернення до концепції розподілу влад, яка сьогодні є не лише теоретичним надбанням, але й тією практичною моделлю, яка успішно застосовується у переважній більшості демократичних розвинених країн. Зміст принципу розподілу влад в контексті взаємодії виконавчої, законодавчої та судової влади можна визначити як реалізацію наступних вимог: закони повинні мати найвищу юридичну силу і прийматися лише законодавчими органами; органи судової влади є незалежними, і в межах своєї компетенції вони діють і функціонують самостійно; конституційна система повинна містити в собі правові механізми та засоби стримування кожної влади двома іншими; жодна з трьох гілок влади не повинна втручатися в діяльність інших, і тим більше, “зливатися” чи “поглинати” будь-яку іншу владу; дискусії щодо компетенції всіх гілок влади мають вирішуватися лише конституційним шляхом в межах встановленої юридичної процедури, тобто Конституційним судом.

Здійснений у першому розділі дисертації аналіз концепції розподілу влад дозволив зробити висновок про те, що за своїм теоретико-практичним змістом вона покликана служити цілям демократії в здійсненні державного управління, взаємному контролю влад, упередженню авторитарних тенденцій. При цьому спроби принизити політико-правове значення будь-якої з гілок влади руйнують не

лише певну частину державної системи, але вносять розлад у всю політико-правову систему суспільства. Хоча, наголошуючи на тій ролі, яку має відігравати судова влада в системі розподілу влад, варто не вдаватися й до інших крайнощів, а саме: розглядати становлення і розвиток судової влади як єдиний, відокремлений від всіх інших дій правового і політичного характеру, спосіб реформування держави і суспільства. Справа в тому, що судова влада так само пов'язана з громадянським суспільством, як і інші гілки влади. Більше того, у багатьох випадках вона є тим єдиним механізмом, за допомогою якого громадянське суспільство спроможне здійснювати вплив і контролювати виконавчу та законодавчу гілки влади, захищати конституційні права громадян. Якщо ж громадяни будуть нездатні використовувати судову владу як ефективний механізм захисту своїх прав і свобод, то відбудеться процес поглинання громадянського суспільства державою. А тому для того, аби розподіл влад став ефективним і дієвим, розвиток судової влади повинен доповнюватися процесами підвищення правової і політичної культури громадян, боротьби з правовим нігілізмом, недотриманням і невиконанням законів, реформування державного апарату, розробки нормативно-законодавчої бази, яка б чітко врегулювала взаємини між різними гілками влади, тощо.

Таким чином, не лише теоретико-правова концепція розподілу влади, але й державотворчий досвід усіх демократичних країн переконливо свідчить про те, що як концепція розподілу влад в цілому, так і безпосереднє функціонування судової влади не може бути реалізоване на практиці, якщо ці три гілки влади розглядатимуться як замкнені в собі і цілком герметичні одиниці. Встановлення будь-якого пріоритету у цьому "трикутнику" державної влади може спричинити суттєві непорозуміння, а тому, проголошуючи демократичні засади функціонування держави, не можна орієнтуватись лише на обрання "гарних" законодавців чи "відповідальних" виконавців і нехтувати проблемами судової влади, оскільки однією з найважливіших ознак демократії є відкритість та ефективність трьох паралельних процесів: видання законів парламентом, їх реалізації виконавчою владою та здійснення правосуддя судовою владою.

В ході аналізу у першому розділі дослідження дисертаційної теми автор акцентує увагу на те, що протягом досить тривалого часу в правовій та політичній науці судова влада розглядалась лише як засіб, покликаний захищати державу і суспільство від неправомірних дій. Стосовно ж проблеми відповідальності держави перед своїми громадянами, то вона майже ніколи не була предметом серйозних досліджень, а тому всі дії судової влади зводилися значним чином лише до дослівного застосування закону, а не здійснення правосуддя. З цим же було пов'язане і ставлення до неї лише як до інструменту чи засобу впливу виконавчої та законодавчої влад на суспільство. На відміну від цього, сьогодні особлива роль і місце судової влади в системі розподілу влад визначається тим, що вона виступає арбітром у спорах про право, а суди, окрім функцій реалізації принципу

справедливості у правозастосовчій практиці, здобули повноваження арбітражу в процесі законотворчості.

Наступним важливим моментом, який сприяє чіткому визначенню місця і ролі судової влади в системі розподілу влад, є те, що судова влада, по суті, виступає гарантією того, що як законодавча, так і виконавча влада завжди діятимуть у встановлених законом межах. Це впливає з того, що оскільки принцип законності стосується всіх сфер державного життя, то судовий контроль поширюється не лише на акти виконавчої, але і законодавчої влади. В цілому ряді випадків контроль за законністю актів у сфері державного управління здійснюється судами загальної юрисдикції, а контроль за актами законодавства – спеціальними органами конституційного правосуддя, оцінки яких ґрунтуються тільки і виключно на конституції. При цьому контроль судової влади за конституційністю законів та інших актів законодавчої влади не є посяганням на функції законодавців, а контроль за актами виконавчої влади не втручається в сферу державного управління, оскільки судова влада не вдається до оцінки доцільності чи корисності законодавчих актів, їх відповідності суспільним чи громадським потребам. У цьому сенсі її роль обмежена забезпеченням відповідності закону конституції, і актів виконавчої влади – законам і конституції.

Але для того, щоб судова влада була спроможна ефективно виконувати зазначені функції, вона повинна характеризуватися цілим рядом наступних ознак: незалежністю, самостійністю, виключністю, справедливістю, відповідальністю, професійністю. Хоча у законодавстві багатьох країн можна знайти ще такі важливі принципи організації та діяльності органів судової влади, як: доступність судового захисту для фізичних та юридичних осіб, здійснення правосуддя виключно законними судами, заборона створення надзвичайних судів, публічність, дотримання відповідної процедури, вмотивованість судових дій.

Разом з тим реалізація поставленої на початку дисертаційної роботи мети – дослідження політико-правових проблем становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні - передбачала не лише висвітлення теоретичних політико-правових аспектів визначення місця і ролі судової влади в системі розподілу влад, але й звернення до безпосередніх конституційних засад здійснення судової влади в Україні. Адже виступаючи головним арбітром у спорах про право, судова влада завжди ним же і керується. Тому цілковито логічним науково-методологічним продовженням дисертаційної роботи є звернення до проблеми конституційно-правових основ реалізації судової влади.

Висвітленню зазначеного кола питань присвячено *другий розділ* дисертації - **“Політико-правові основи становлення та розвитку судової влади в Україні”**. При цьому цілком виправданим видається те, що звертаючись до нормативно-правових основ діяльності судової влади як однієї зі складових частин державної влади, перше, що повинно було стати предметом дослідження, є Конституція України як такий правовий документ, який має найвищу юридичну силу в державі, і

прийняття якої дозволило відбутися реальному процесу становлення судової влади і зняти бар'єри для реформування судово-правової системи. Лише завдяки створенню міцного конституційно-правового ґрунту для діяльності судової влади можна досягти судової об'єктивності, відкритості судової процедури, реалізації прав на захист та кваліфіковану судову допомогу, на обґрунтованість судових рішень та інших ознак, без яких не можна уявити собі судову владу в сучасній демократичній та правовій державі.

Однак, хоч Конституція й містить в собі досить ретельно відпрацьовані механізми взаємодії та функціонування різних гілок державної влади, але не може дати відповіді на всі питання, які виникають у процесі здійснення судової влади. Тому проведення судово-правової реформи та забезпечення міцних правових основ діяльності судової влади вимагає прийняття цілого ряду законів, які б розробляли та доповнювали основні конституційні положення. Серед цих законів, що безпосередньо стосуються діяльності судової влади, і про які йшлося у Державній програмі розвитку законодавства до 2002 року, достатньо назвати такі, як Закон "Про статус суддів" (нова редакція), "Про третейські суди в Україні", "Про судоустрій України", "Про конституційне судочинство", "Про кваліфікаційні комісії суддів" (нова редакція), "Про прокуратуру", "Про Конституційний Суд України" (нова редакція), "Про визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів і арбітражів", "Про контрольні повноваження Верховної Ради України", "Про тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України", "Про нормативні правові акти в Україні" і т.д..

Політико-правове дослідження конституційних основ функціонування судової влади в Україні дозволило зробити висновок про те, що їй властиві такі важливі складові компоненти, як: а) ця влада може здійснюватися лише спеціально утвореними державними органами – судами; б) ці органи повинні мати специфічні, властиві лише їм можливості та гарантії реалізації владного впливу. Проте, як демонструє аналіз чинного українського законодавства, реалізація судової влади не обмежується лише здійсненням правосуддя, оскільки до її повноважень мають бути віднесені і такі, як: контроль за законністю і обґрунтованістю рішень та дій державних органів і посадових осіб, участь у формуванні суддівського корпусу і сприяння суддівському самоврядуванню; надання рекомендаційних роз'яснень законодавства з питань судової практики.

Основними конституційно-правовими принципами та гарантіями здійснення судової влади в Україні є її: автономність, незалежність, процесуальна регламентованість, рівноправність сторін перед судом та вільний доступ громадян до правосуддя, плюралізм юрисдикцій, професійність, справедливість та відповідальність перед законом.

Однією з найбільш важливих проблем, які постали перед судовою владою в Україні в процесі її становлення і розвитку, виявилась проблема нормативно-правового забезпечення справжньої незалежності судової влади, яка має

вирішуватися з урахуванням усіх її аспектів, оскільки, як доводить юридична практика, навіть сам факт законодавчого встановлення необхідних гарантій незалежності не завжди гарантуватиме, що ці норми реалізовуватимуться в державно-правовому житті. Необхідність вирішення цієї проблеми обумовлюється намаганнями інших гілок влади не стільки перейняти на себе повноваження судової влади, що навіть у найбільш завуальованих формах завжди носитиме антиконституційний характер, скільки зберегти за собою важелі постійного впливу на неї зокрема, шляхом встановлення матеріально-фінансової чи організаційної залежності. Цілком очевидно, що подібна ситуація “несвободи від політичного тиску” не може вважатися нормальною а ні з політичного, а ні з правового погляду для правової демократичної країни. Тому, є всі підстави для того, щоб розглядати стан рівня незалежності судової влади як один з показників ступеня демократичності нашої держави.

Однак, висвітлюючи основні конституційно-правові принципи здійснення судової влади в Україні, які дозволяють їй функціонувати як окрема, самостійна гілка державної влади, ми підійшли до необхідності відповіді на запитання, щодо специфіки тих завдань, які покладаються на судову владу в системі державної влади. В першому розділі дисертаційного дослідження було надано лише загальний перелік тих завдань, які покладаються на судову владу. Тому для того, щоб якнайповніше збагнути основні закономірності та тенденції у розвитку судової влади в Україні, потрібно більш докладно проаналізувати ці завдання крізь призму реалізації судовою владою такої засадничої мети, як судовий захист основних прав і свобод людини і громадянина. Разом з тим питання судового захисту прав і свобод людини і громадянина є одними з основних як в контексті аналізу конституційно встановленого права на судовий захист (статті 55, 56 та 59 Конституції України), так і в процесі становлення міцної судової влади.

Дослідженню цієї політико-правової проблеми було присвячено *третій розділ* дисертації, який має назву “Судова влада і захист прав людини”. В загальній структурі юридичного механізму захисту прав людини судовій владі безумовно належить центральне місце. При цьому судовий захист і охорона прав людини разом із загальною системою національного законодавства та юридичними процедурами реалізації прав людини становлять єдиний механізм забезпечення прав людини. Хоча, на відміну від інших форм захисту прав людини функціонування судової влади виділяють цілий ряд специфічних властивостей. По-перше, суб’єктами судової діяльності можуть виступати лише суди, як зазначається статтею 124 Конституції України, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. По-друге, судовий захист прав людини і громадянина завжди здійснюється з дотриманням спеціальної ретельно регламентованої в законодавчому порядку процедури. По-третє, судова форма захисту прав людини використовується для контролю за всіма іншими несудовими формами захисту відповідно до чого, жодна з несудових форм

захисту не може контролювати діяльність судової влади. І, по-четверте, лише судовий захист забезпечує задіяння механізму безпосереднього державного примусу для виконання судових рішень, що набрали чинності.

Однак, досліджуючи процеси становлення і розвитку судової влади в Україні в дисертації фіксується існування цілого ряду негативних факторів, що звужують компетенцію судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина. Проте, зазначені обмеження судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина не повинні пояснюватись лише недоліками суто юридичного характеру. Адже, фактично, зустрічаючись зі звуженням компетенції судової влади, з обмеженням права громадян відстоювати свої законні економічні, політичні, громадянські, соціальні права і свободи в судовому порядку, ми маємо справу з такою важливою теоретико-правовою проблемою, як *проблема пріоритетів*. У найбільш загальному вигляді вона може бути сформульована за допомогою антитези “людина – держава”. В радянському суспільстві, що є властивістю будь-якого тоталітарного політичного режиму, особистість завжди визначалась як дещо похідне від колективу та таких формацій, як клас, партія, держава. Повне нівелювання індивідуальності людини, нехтування її правами та свободами стали нормальним явищем державного і правового життя. В юридичній практиці правозастосування це означає ніщо інше, як принесення в жертву прав окремої людини інтересам держави. Більш того, у переважній кількості випадків особа взагалі позбавлялась можливостей судового відстоювання своїх прав, якщо їх порушником виступала держава.

Відповідно до Конституції України держава зобов'язана охороняти гідність людини в усіх сферах, чим фактично на нормативно-правовому рівні закріплюється принцип пріоритету прав і свобод людини. Стаття 3 Конституції містить в собі положення: “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямування діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”. З цього цілковито природно випливає те, що людина у її взаємодії з державною владою виступає не як об'єкт державної діяльності, а як рівноправний суб'єкт, який може захищати свої права всіма не забороненими законами засобами (стаття 55 Конституції України) і оскаржувати в суді дії чи бездіяльність органів державної влади. Тобто, конституційне право на судовий захист з юридичного погляду виступає гарантією по відношенню до всіх інших прав і свобод людини. Також, кажучи про функцію захисту прав людини і громадянина, що здійснюється судовою владою в процесі її взаємодії з іншими гілками влади, слід згадати й про те, що окрім безпосередніх дій щодо відправлення правосуддя, судовій владі є притаманним ще й такий дієвий спосіб захисту прав і свобод людини, як судовий контроль у сфері виконавчої влади. Тобто, сучасне розуміння правової держави передбачає те, що маючи право реагувати на дії

виконавчої влади, які порушують права людини, судова влада є достатньо сильною і незалежною, аби це право використовувати.

Таким чином, на підставі проведеного у третьому розділі дисертації аналізу, можна обґрунтовано стверджувати, що основною юридичною гарантією прав і свобод людини виступає саме судовий захист. При цьому судова влада в Україні сьогодні реально, а не фіктивно, наділена досить широкими повноваженнями, аби захистити права людини і в тому числі, відновити порушені права не лише у сфері взаємодії фізичних та юридичних осіб, але й тоді, коли суб'єктом правопорушення виступає держава в особі її виконавчих та адміністративних органів.

У **Висновках** узагальнюються результати проведеного дисертаційного дослідження, формулюються основні тези та підсумкові положення, що відображають основний зміст роботи.

Отримані в процесі дослідження результати можуть бути сформульовані у вигляді наступних тез:

1. Становлення і розвиток судової влади в Україні визначається ступенем забезпечення притаманних лише їй конституційно-владних повноважень впливати на поведінку людей, юридичних осіб, соціальні процеси, а також стримувати зіткнення двох інших гілок влади в межах чинного законодавства, здійснювати конституційний нагляд, конституційний контроль за ними і забезпечувати підтримання режиму конституційної законності.

2. Ефективне виконання судовою владою покладених на неї функцій передбачає наявність обов'язкових політико-правових передумов: по-перше, судова влада повинна мати достатню компетенцію щодо захисту прав людини та здійснення правосуддя; по-друге, судова влада здатна діяти належним чином лише тоді, коли держава надає надійні гарантії її незалежності і самостійності.

3. Без належної судової влади, яка має ознаки незалежності, самостійності, професійності, компетентності, ефективності фактично унеможливується існування та функціонування демократичного правового державного механізму, тому будь-які спроби "усунути" судову владу на другий план чи обмежити її незалежність в реальній політико-правовій практиці означають зменшення ступеня демократизму і перехід до авторитарних методів управління.

4. Серед усіх засобів захисту прав і свобод людини і громадянина особлива роль належить судовій владі, яка в залежності від характеру порушень може здійснювати захист у формі цивільного, кримінального, конституційного або адміністративного судочинства, причому юрисдикція судів, як органів судової влади, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, і вони не вправі відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень.

5. Посилення судової влади в Україні в структурі системи розподілу державної влади передбачає реалізацію таких наступних політико-правових дій: а) вивчення і узагальнення ефективності судово-правової реформи; б) внесення змін і доповнень в

чинне законодавство з удосконалення діяльності судової влади; в) прийняття законодавчих актів про подальше вдосконалення законодавства з питань організації і діяльності судів; г) проведення роботи зі спеціалізації судів; д) реалізацію наукових програм із запровадження судово-правової реформи.

6. Вивчення і аналіз становлення та розвитку судової влади в Україні свідчить про те, що за своїм теоретико-правовим змістом вона покликана служити цілям демократії в здійсненні державного управління, взаємному контролю влад, упередженню авторитарних тенденцій, здійсненню правосуддя та захисту прав людини і громадянина. При цьому спроби принизити політико-правове значення судової влади руйнує не лише певну частину державної системи, але вносить розлад, дисбаланс і дестабілізацію в усю політико-правову структуру суспільства.

Основні положення і висновки дисертації було оприлюднено дисертантом у ряді фахових видань. До публікацій автора належать:

1. Француз Т.І. Нормативно-правові засади забезпечення незалежності судової влади в Україні // Держава і право. - К., 2000. - №8. - С. 98-105.

2. Француз Т.І. Проблеми теоретико-методологічного аналізу змісту поняття судової влади в сучасній політико-правовій науці // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - Одеса, 2000. - №3. - С. 177-183.

3. Француз Т.І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина // Держава і право. - К., 2001. - №9. - С. 179-185.

4. Француз Т.І. Проблема розподілу влад і визначення місця судової влади в політико-правових концепціях Дж.Локка та Ш.Монтеск'є // Актуальні проблеми політики. Зб.наук.праць. Одеської юридичної академії. - Одеса, 2001. - № 10. - С. 347-355.

Француз Т.І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.13 – Правові проблеми політичних інститутів та процесів.

Дисертація є комплексним дослідженням, присвяченим проблемам становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні. Робота містить аналіз історичних, правових, політичних та науково-практичних аспектів розробки питань судової влади в Україні. В дисертації досліджуються сутності, специфічні властивості та характеристики судової влади як однієї з гілок державної влади в контексті динаміки вітчизняних законотворчих і законодавчих процесів судово-правової реформи, що

визначають конституційні основи судової влади, форми її здійснення, принципи її діяльності і організації та компетенцію в системі розподілу влад. Також охарактеризовано такі функції судової влади, як здійснення правосуддя, судовий контроль, захист прав і свобод людини і громадянина.

Практичне значення конкретних результатів має подвійне спрямування. Результати роботи можуть бути використані для забезпечення науково-теоретичної, політико-правової основи розвитку судової влади в Україні та в освітньому процесі для підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: розподіл влад, судова влада, правосуддя, судовий контроль, права людини і громадянина, принципи функціонування судової влади, незалежність, судово-правова реформа.

Француз Т.И. Политико-правовые проблемы становления и развития судебной власти в независимой Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.13 – Правовые проблемы политических институтов и процессов.

Диссертация является комплексным исследованием, посвященным проблемам становления и развития судебной власти в независимой Украине. Работа содержит в себе анализ исторических, правовых и научно-практических аспектов исследования вопросов судебной власти в Украине. В диссертации изучаются сущностные, специфические признаки и характеристики судебной власти как одной из ветвей государственной власти в контексте динамики отечественных законодательных процессов судебно-правовой реформы, которые определяют конституционные основы судебной власти, формы ее реализации, принципы деятельности и организации, компетенцию в системе разделения властей. Также дается характеристика таким функциям судебной власти, как осуществление правосудия, судебный контроль, защита прав и свобод человека и гражданина.

Автор диссертации обосновывает положение, согласно которому становление и развитие судебной власти в Украине определяется степенью обеспечения характерных лишь ей конституционно-правовых полномочий воздействовать на поведение людей, юридических лиц, социальные процессы, а также сдерживать столкновения двух других ветвей власти в рамках действующего законодательства, реализовывать функции конституционного надзора и контроля, обеспечивать поддержание режима конституционной законности. Вместе с тем, анализ становления и развития судебной власти в Украине подтверждает то, что согласно своего теоретико-правовым содержанием она призвана служить целям демократии в реализации государственного управления, взаимному контролю властей и упреждению авторитарных тенденций. При этом все попытки снизить политико-

правовое значение судебной власти разрушают не только определенную часть государственной системы, но и вносят дисбаланс во всю политико-правовую структуру общества.

Непосредственно три раздела диссертации посвящены соответственно проблемам определения места и роли судебной власти в системе разделения властей, исследования конституционно-правовых основ судебной власти в Украине, изучения судебной власти в процессе защиты прав человека.

Практическое значение конкретных результатов имеет двоякую направленность. Результаты работы могут быть использованы для обеспечения научно-теоретической политико-правовой основы развития судебной власти в Украине и в образовательном процессе для подготовки кадров высшей квалификации.

Ключевые слова: разделение властей, судебная власть, правосудие, судебный контроль, права человека и гражданина, принципы функционирования судебной власти, независимость, судебно-правовая реформа.

Frantsuz T.I. Genesis and development of judicial authority in independent Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of candidate of sciences (law) in speciality 12.00.13 – Legal problems of political institutes and prossesen. Odessa, Law state academy, 2001

The dissertation is a complex research, which is devoted to problems of genesis and development of judicial authority in independent Ukraine. It comprises the analysis of historical, legal, scientific and practical aspects of research of questions of judicial authority in Ukraine. In presented work the authour studies the essential, specific attributes and characteristics of judicial authority as far as it is one of the branches of state authority in a context of dynamics of the Ukrainian legislative processes of legal reform, which determine the constitutional bases of judicial authority, forms of its realization, principles of activity and organization, competence in the system of division of authorities. The dissertation also provides a characteristic of such functions of judicial authority as realization of justice, judicial control, protection of the human rights.

It is expedient to implement the results of a dissertation work in two ways: scientific and theoretical legal and political basis of development of judicial authority in Ukraine, on the one hand, forming the high-qualified personnel, on the other.

Key words: division of authorities, judicial authority, justice, judicial control, right of the man and citizen, principles of functioning of judicial authority, independence, legal reform